

СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ПРОВОКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ

Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) не містить загального визначення поняття «провокація злочину». Питання про його сутність та ознаки залишаються відкритими і в науці кримінального права. У літературних джерелах більшість учених під провокацією злочину розуміє підбурювання до нього з метою викриття в майбутньому особи, яка вчинила це діяння [5, с. 148]. Однак зустрічаються й інші точки зору. Наприклад, В.Д. Іванов пропонує провокаторів притягувати до відповідальності як підбурювачів або організаторів [7, с. 31]. Зустрічаються також пропозиції розглядати провокацію як пособництво або вважати її окремим злочином [23, с. 19].

Вирішення даного питання вимагає і правозастосовна практика. В останній час все частіше в матеріалах судової практики зустрічаються випадки провокації злочинів. При цьому в багатьох справах ідеться не про провокацію хабара, передбачену в ст. 370 ККУ, а інших злочинів. Усе це свідчить про необхідність виз-

начення загального поняття «провокація злочину» й виокремлення її ознак.

Для будь-якого поняття характерним є те, що воно закріплює тільки суттєві ознаки предмета, які неможливо вирішити за допомогою логіки, бо вона не встановлює критеріїв їх суттєвості, а приймає їх у готовому виді від інших галузей пізнання і практики. Поняття «провокація злочину» є юридичним, а воно повинно мати ознаки, що мають значення для юридичної діяльності. Провокація злочину є злочином, а будь-який злочин характеризується низкою ознак; головною з них визнається суспільна небезпечність [10, с. 94]. У зв'язку із цим вбачається, що з'ясування специфіки суспільної небезпечності провокації злочину – необхідна передумова окреслення ознак провокації злочину.

Питання про суспільну небезпечність провокації злочину в науці кримінального права теж є дискусійним [1, с. 2]. У 30-х роках ХХ ст. Е.Я. Немировський пи-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

сав: «Звичайно, діяльність провокатора вбачається дуже соціально шкідливою, оскільки часто породжує нових злочинців, а не тільки викриває тих, які вже займаються злочинною діяльністю; самовпевненість провокатора, коли діяння все ж таки виходить за межі замаху, призводить до сумних результатів; провокація, як система боротьби з політичними злочинцями, є тим більше злом і чинить згубний вплив на виконавчі органи держави; наша історія до 1917 р. багата такими прикладами» [19, с. 150]. Ф.М. Лур'є про провокацію злочинців (що, звичайно, мала місце і в царській Росії) пише ще гостріше: «Провокація є однією з найтемніших сторін природи живих істот. Провокація не просто темна, а зловісна сила. Ще страшніше, коли в провокації беруть участь не просто приватні особи, а високопоставлені чиновники з їх відомствами й установами, що перетворюють провокацію в інструмент своєї діяльності, вводячи її у сферу політики» [13, с. 5]. П.І. Гришаєв і Г.А. Кригер вказували, що «... не може бути й мови про безкарність або якусь особливу регламентацію провокаційної діяльності незалежно від того, з особистих мотивів вона вчинювалась, чи винний виходив зі службових інтересів, які розумів помилково» [5, с. 148]. На думку В.Д. Іванова, провокаційна

діяльність є суспільно небезпечною вже тому, що вона спрямована на організацію злочинів або підбурювання інших осіб до їх учинення [7, с. 30]. Як відзначає Ф.Г. Бурчак, «незалежно від мотивів провокація злочину становить кримінально-карану дію, оскільки сам спосіб викривання, що полягає в підбурюванні до вчинення злочину, є суспільно небезпечним і повинен тягти кримінальну відповідальність» [2, с. 128]. С.М. Радачинський вважає, що суспільна небезпечність провокації полягає в тому, що такими діями не тільки підривається репутація посадової особи, а й штучно створюється привід для порушення кримінальної справи та її провадження. Тим самим відволікаються сили й засоби органів попереднього слідства від процесуальної діяльності у справах, по яким дійсно вчинено злочин [23, с. 27].

З останнім розумінням суспільної небезпечності провокації злочинів не погоджується О.О. Мастерков, указуючи, що цей підхід відрізняється деякою однобічністю. Він переконує, що небезпечність цієї діяльності для відносин, охоронюваних кримінальним законом, має комплексний характер, стверджуючи, що суспільну небезпечність провокації визначають такі моменти: а) вона визначається суспільною небезпечністю того злочину, до

якого особа провокується; б) в результаті провокації маємо нового злочинця; в) провокатор сам має високий ступінь суспільної небезпечності [16, с. 49-51]. О.О. Мансуров доводить, що суспільна небезпечність провокації полягає в тому, що внаслідок провокаційних дій виникають фальсифіковані підстави для притягнення до кримінальної відповідальності завідомо невинної особи [15, с. 45]. Дуже схожу точку зору обстоює й О.О. Рижова, підкреслюючи, що це злочинне посягання «...створює умови для залучення завідомо невинного до кримінальної відповідальності...» [24, с. 75]. Трохи інакше на це питання дивляться В.А. Гавриков і Є.С. Дубоносів: «Фактично ж зміст поведінки провокатора визначається тим, що він підштовхує або направляє діяльність виконавця і сприяє йому у вчиненні злочину. Це і є домінуючим у поведінці провокатора, бо без його активного впливу на дії виконавця злочин міг би і не вчинитися. І через це його поведінка є суспільно небезпечною, а його наступні повідомлення органам влади не усувають дану суспільну небезпечність» [3, с. 101]. М.І. Мельник про суспільну небезпечність провокації хабара говорить наступне: «Небезпека цього діяння обумовлюється, зокрема, тим, що провокація хабара може використо-

уватися як потужний засіб впливу на неугодних осіб, конкурентів по бізнесу тощо» [18, с. 47].

Таке різноманіття підходів до розуміння суспільної небезпечності провокації злочину не дає можливості шляхом узагальнення дійти правильного однозначного висновку. У зв'язку з цим доцільно звернутися спочатку до загального поняття суспільної небезпечності й на його підставі сформулювати визначення суспільної небезпечності провокації злочину.

Об'єктом пізнання й оцінки суспільної небезпечності виступають матеріальна властивість, антисоціальна спрямованість і шкідлива сутність діяння особи, яке містить у собі небезпеку спричинення шкоди охоронюваним кримінальним правом суспільним відносинам [14, с. 4]. Аналіз ч. 2 ст. 11 ККУ дає підстави стверджувати, що під розглядуваним поняттям законодавець має на увазі здатність діяння заподіювати істотну шкоду фізичній або юридичній особі, суспільству або державі. Такий підхід зустрічається й у науці кримінального права. Так, В.С. Прохоров зазначає: «... В основі суспільної небезпечності злочину, визначуваної, зрештою, всіма, у тому числі й суб'єктивними, компонентами вчинку людини, завжди лежить його сувора об'єктивна властивість – вступати в проти-

річчя з існуючими відносинами між людьми, інакше кажучи, заподіювати їм шкоду» [22, с. 23]. Суспільна небезпечність відображає об'єктивну здатність діяння заподіювати шкоду суспільним відносинам, охоронюваним законом. Слід, вважаємо, погодитися з Ю.І. Ляпуновим, що справжня міра суспільної небезпечності служить підставою і єдино стабільним критерієм об'єктивності морально-політичної оцінки кримінально-протиправного діяння як такого, що суперечить інтересам суспільства. У поєднанні з юридичною оцінкою вона дає завершену характеристику діянню й особі, яка його вчинила [14, с. 20].

М.І. Ковальов переконаний, що теоретично можна вирізнити 2 поняття суспільної небезпечності злочину – соціально-філософське і юридичне. Перше він пов'язує зі збитком або з його небезпекою заподіяною суспільним відносинам злочинною дією. Що ж стосується другого поняття, тут науковець вказує на певні складнощі: «... Не можна однозначно відповісти на питання про компоненти, що визначають суспільну небезпечність злочину. В основі загального поняття суспільної небезпечності лежить сукупність елементів, що характеризують саме об'єктивну сторону злочинного діяння. Для юридичної ж характеристики сту-

пеня й характеру цієї небезпеки потрібно враховувати й суб'єктивні моменти особи злочинця» [8, с. 68, 69].

У юридичній науці склалося декілька підходів до питання, які види діянь характеризуються суспільною небезпечністю. Згідно з одним з них останній притаманні тільки усвідомлені й вольові діяння особи, що містять склад злочину. Приміром, П.А. Фефелов упевнений, що суспільної небезпечності немає в діяннях неосудної особи [27, с. 24]. До прихильників такого висновку можна віднести й М.І. Ковальова [8, с. 88, 89].

Протилежної точки зору дотримується П.П. Осипов, за словами якого, «... суспільна небезпечність – це об'єктивна властивість злочину, що не залежить від його суб'єктивної сторони... Суспільно небезпечне діяння може бути вчинено неосудним..., злочин же – це завжди винне суспільно небезпечне діяння» [20, с. 122]. Підтримує таку точку зору й В.М. Кудрявцев [12, с. 98]. Саме з таких позицій виходив і вітчизняний законодавець, визнавши в ч. 2 ст. 19 ККУ, що неосудна особа може вчинити суспільно небезпечне діяння.

Одним з перших визначив суспільну небезпечність А.А. Піонтковський: «Суспільна небезпечність злочинного діяння породжується тим, що воно або

безпосередньо завдає шкоди соціалістичним суспільним відносинам, або містить у собі можливість спричинення відповідної шкоди» [21, с. 157]. Таке розуміння досліджуваної правової категорії на сьогодні є одним з найпоширеніших у доктрині кримінального права. Іноді це тлумачення уточнюється. Наприклад, в одному з підручників з кримінального права України зустрічаємо наступну дефініцію: «Суспільна небезпечність є об'єктивною властивістю будь-якого правопорушення, включаючи і злочин... Ця властивість полягає в тому, що злочином спричиняється або створюється загроза спричинення шкоди об'єктам кримінально-правової охорони. Ця шкода полягає в дестабілізації суспільних відносин, порушенні правопорядку, а також у порушенні законних прав та свобод громадян і юридичних осіб» [26, с. 51]. Ось ще один приклад уточнення цього виду визначення: «Суспільна небезпечність діяння – це, перш за все, його об'єктивна властивість заподіювати шкоду або ж створювати загрозу заподіяння шкоди тим об'єктам, які охороняються законом, у ньому виявляється негативне ставлення особи до таких об'єктів, а іноді в цілому до панівних у суспільстві відносин» [11, с. 60]. Як приклад не дуже вдалого, з нашого погляду, уточнен-

ня можна привести наступне тлумачення: «... Суспільна небезпечність злочину може визначатися як властивість діяння, криміналізованого законодавцем, яке повинне заподіювати немало значну шкоду суспільним відносинам або створювати загрозу його спричинення» [4, с. 23]. У цьому трактуванні розглядуваного поняття ознака «криміналізоване законодавцем» нічого не дає для його розуміння. Крім того, характеристика шкоди звичні ознаки – «істотна», «тяжка», «значна» – замінено на «немалозначна», для розуміння якої потрібно спочатку з'ясувати зміст малозначності, що логічно пов'язаний з такими ознаками, як «значна» або «істотна». Виникає додаткове логічне коло, яке відводить убік, нічого при цьому корисного не привносячи.

Окремі вчені йдуть шляхом не уточнення запропонованого А.А. Піонтковським визначення суспільної небезпечності злочину, а формулювання на його підставі нової дефініції. Так, дослідження цієї категорії на рівні монографії дозволило Ю.І. Ляпунову зробити такий висновок: «Кримінально-правова суспільна небезпечність – це певний об'єктивний антисоціальний стан злочину, зумовлений усією сукупністю його негативних властивостей та ознак, що містить у собі реальну можливість спри-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

чинення шкоди (збитку) соціалістичним суспільним відносинам, поставленим під охорону закону» [14, с. 39]. Якщо в попередніх інтерпретаціях суспільна небезпечність трактувалася в основному через категорію «можливість», то Ю.І. Ляпунов для цього використовує категорію «стан», що містить у собі цю можливість. Можливість (іноді її називають «здатність») спричинення шкоди або шкідливість діяння вказує на потенціал, який міститься у злочині. Оскільки можливість і стан – різні філософські категорії, можна припустити, що вчений пропонує нове визначення суспільної небезпечності злочину.

Для аналізу висловленої Ю.І. Ляпуновим точки зору доцільно звернутися до логіки, в якій під поняттям розуміють форму мислення, що відбиває певну безліч (клас) предметів або явищ дійсності в загальних для них суттєвих ознаках. Будь-яке поняття є думкою про ознаки. Поняття утворюються шляхом вирізнення суттєвих ознак і відкидання несуттєвих. Як зазначає М.С. Строгович, суттєвими ознаками називаються ті з них, які обов'язково належать предметам певного роду й відрізняють їх від предметів іншого роду [25, с. 84]. Отже, потрібно спочатку встановити головну суттєву ознаку суспільної небезпечності,

за допомогою якої потім можна буде сформулювати поняття «суспільна небезпечність».

Логіки визнають, що в найзагальнішому вигляді ознаки можуть бути зведені до властивостей, станів, дій, результатів дій тощо [25, с. 83]. Із наведеного переліку ознак видно, що можливість спричинення шкоди належить до властивостей, а «певний об'єктивний антисоціальний стан злочину» [14, с. 39] – до станів. Постає запитання: яка з ознак є більш суттєвою для розуміння суспільної небезпечності? Вбачається, що відповідь на нього пов'язана з правильним вибором ракурсу, з якого потрібно розглядати це поняття, іншими словами, з правильним вибором того виду залежностей, якими останнє пов'язано з об'єктивним світом. При цьому важливо враховувати: те, що є суттєвим з однієї точки зору, може бути зовсім несуттєвим з іншої.

Категорії «можливість» і «стан» досліджуються у філософії. Перша розглядається як взаємопов'язана з категорією «дійсність». Разом вони характеризують 2 основні рівні становлення предмета або явища. «Можливість – це об'єктивна тенденція виникнення й розвитку предмета. Дійсність – об'єктивно існуючий предмет як результат реалізації деякої можливості»

[17, с. 14]. У філософії під станом розуміють категорію, що характеризує здібність рухомої матерії до прояву в різних формах з притаманними їй суттєвими властивостями й відносинами. Поняття «стан» виражає процес зміни й розвитку речей і явищ, що зрештою, зводиться до зміни їх властивостей і відносин. Головне в категорії «можливість» – показати зв'язок з дійсністю, а в категорії «стан» – відбити зміни в речах і явищах. Що ж є важливішим для суспільної небезпечності? Що більше відбиває її сутність – відображення здатності суспільно небезпечного діяння реалізуватися в об'єктивну дійсність, заподіюючи істотну шкоду, чи зміни внутрішнього стану діяння як зміни його властивостей і відносин? З нашого погляду, важливішим є, звичайно ж, зв'язок злочину як вчинку людини з навколишнім світом. Саме це, врешті-решт, і визначає вчинок людини як злочин, а здатність такого вчинку заподіювати шкоду вимагає реакції з боку суспільства й держави у вигляді спочатку встановлення, а потім притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили подібні вчинки. Нарешті, саме можливість спричинення шкоди є первинним і визначаючим поняттям для суспільної небезпечності. Наголосимо, що Ю.І. Ляпунов, запроваджуючи нову для

тлумачення поняття «суспільна небезпечність» категорію «стан» не зміг обійтися без ознаки можливості спричинення шкоди, вказавши, що «певний об'єктивний антисоціальний стан злочину» містить у собі реальну можливість спричинення шкоди (збитку). Тим самим правознавець визнає, що визначити це поняття без ознаки можливості спричинення шкоди неможливо, тобто вона є відправною точкою для розуміння сутності суспільної небезпечності.

Проте, на нашу думку, щодо дефініції розглядуваного поняття, яку пропонує Ю.І. Ляпунов, необхідно зробити ще 2 зауваження. По-перше, викликає сумнів використання терміну «збиток». У правових джерелах справедливо відмічено, що в кримінальному праві категорія «школа» є ширшою за змістом від категорії «збиток», оскільки за допомогою останньої «...прийнято позначати наслідки майнового характеру» [4, с. 22]. Сенсу в обмеженні поняття суспільної небезпечності вказівкою на збиток немає. По-друге, як позитивний момент треба навести вказівку науковця не на будь-яку можливість, а тільки на реальну. У теорії «розрізняють абстрактну (формальну) і реальну (конкретну) можливості. Абстрактна можливість відрізняється відсутністю принципів перешкод на

шляху становлення явища, проте для її здійснення немає необхідних умов. Реальній можливості, навпаки, притаманні всі передумови для свого втілення в життя» [17, с. 15]. Цілком очевидно, що для розуміння поняття злочину через його найголовнішу ознаку – суспільну небезпечність, важливою є якраз реальна (конкретна) можливість, оскільки саме в цій можливості міститься варіант розвитку подій, пов'язаний із втіленням у дійсність.

Отже, порівняльний аналіз дефініцій суспільної небезпечності через категорії «можливість» і «стан» привів до висновку, що більш обґрунтованою в даному випадку є перша категорія, причому тільки такий її вид як можливість реальна. Дві попередні концепції суспільної небезпечності ґрунтувались на понятті шкоди або збитку. Не всі правознавці згодні з таким підходом. Приміром, П.А. Фефелов вважає, що небезпечність конкретного злочину «полягає не тільки в заподіяній об'єктивній шкоді суспільству і не головним чином у цьому, а перш за все в тому, що це конкретне діяння може стати зразком варіанту поведінки, що може бути типовою, і в цьому типовому вираженні здатною дійсно заподіяти серйозну шкоду...» [27, с. 23]. Таке розуміння суспільної небезпеч-

ності, як вбачається, зі сфери об'єктивного переходить у сферу суб'єктивного, оскільки саме в цій царині можна розглядати таке поняття, як типова модель поведінки, що використовується для вчинення злочину. Ця точка зору не знайшла підтримки в сучасній доктрині кримінального права.

У правовій науці були висловлені й інші точки зору. Ширший зміст у поняття «суспільна небезпечність» вкладає Ю.А. Демидов, стверджуючи, що воно складається із суспільної небезпечності діяння (дії або бездіяльності), наслідків цього діяння й особи винного [6, с. 68]. Так само широко, але з інших позицій підходить до трактування суспільної небезпечності А.П. Козлов, розуміючи під нею сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак [9, с. 719]. В одному місці роботи він формулює її «як загрозу виникнення шкоди або створення шкоди існуючим суспільним відносинам» [9, с. 709], а в іншому вказує, що «суб'єктивна сторона суспільної небезпечності злочину ґрунтується на суб'єктивних ознаках – вині, мотиві, меті» [9, с. 717].

Таким чином, потрібно визнати, що поняття «суспільна небезпечність злочину» залишається дискусійним у науці кримінального права. Однак вдалося встановити найбільш поши-

рену точку зору щодо нього, яка полягає в тому, що під суспільною небезпечністю розуміють реальну можливість діяння заподіювати істотну шкоду фізичній або юридичній особі, суспільству або державі.

Оскільки саме реальна можливість заподіяння істотної шкоди є характерною для всіх злочинів, то особливість суспільної небезпечності провокації злочину пов'язана зі специфічністю цього діяння. Для загального визначення провокації злочину за основу можна взяти дефініцію провокації хабара (ч. 1 ст. 370 ККУ), під якою мається на увазі свідоме створення службовою особою обставин та умов, що зумовлюють пропонування або одержання хабара, щоб потім викрити того, хто його дав або взяв. Якщо усунути із цього формулювання специфіку злочинів у сфері службової діяльності, слід визнати, що під провокацією законодавець розуміє свідоме створення особою обставин та умов, що зумовлюють учинення злочину, щоб потім викрити того, хто його вчинив. Із цього тлума-

чення розглядуваного поняття можна виділити 3 ознаки: а) свідоме діяння; б) створення особою обставин та умов, що зумовлюють учинення злочину; в) спеціальну мету – викриття того, хто його вчинив. Перша ознака свідчить про наявність умислу, друга описує діяння як ознаку об'єктивної сторони, третя – спеціальну мету.

Визначення суспільної небезпечності злочину, взяте за вихідне для даного дослідження, передбачає врахування тільки об'єктивних його ознак. У зв'язку із цим з 3-х виділених ознак провокації злочину потрібно залишити тільки одну – створення особою обставин та умов, що зумовлюють учинення злочину. Включення названої ознаки в загальне поняття суспільної небезпечності злочину дозволяє сформулювати таку дефініцію: *Суспільна небезпечність провокації злочину – це реальна можливість заподіяти істотну шкоду фізичній або юридичній особі, суспільству чи державі шляхом створення особою обставин та умов, що зумовлюють учинення злочину.*

Список літератури: 1. Альошина О.І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Дніпропетровськ, 2007. – 19 с. 2. Бурчак Ф.Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. – К.: Наук. думка, 1969. – 216 с. 3. Гавриков В.А., Дубоносев Е.С. Уголовная ответственность за провокацию взятки либо коммерческого подкупа // Право и политика. – 2001. – № 11. – С. 99-103. 4. Гребенкин Ф. Общественная опасность преступления и ее характеристики // Уголов. право. – 2006. – № 1. – С. 22-26. 5. Гришаев П.И., Кригер Г.А. Соучастие по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1959. – 256 с. 6. Демидов Ю.А. Социальная ценность и

ПРОБЛЕМЫ ЗАКОННОСТИ

оценка в уголовном праве. – М.: Юрид. лит., 1975. – 184 с. **7. Иванов В.Д.** Предупреждение и пресечение органами внутренних дел подготавливаемых преступлений: Учеб. пособ. – Хабаровск: Хабар. ВШ МВД СССР, 1984. – 64 с. **8. Ковалев М.И.** Понятие преступления в советском уголовном праве. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1987. – 208 с. **9. Козлов А.П.** Понятие преступления. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 819 с. **10. Кривоченко Л.Н.** О содержании и структуре общественной опасности как признака преступления // Пробл. правоуказания, 1979. – Вып. 40. – С. 94-102. **11. Кримінальне право України: Загал. ч.: Підручник для студ. юрид. вузів і фак. / Голов. ред. П.С. Матишевський.** – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с. **12. Кудрявцев В.Н.** Объективная сторона преступления. – М.: Госюриздат, 1960. – 224 с. **13. Лурье Ф.М.** Полицейские и провокаторы: Политический сыск в России. 1649-1917. – СПб: Изд-во ИнКА, 1992. – 413 с. **14. Ляпунов Ю.И.** Общественная опасность деяния как универсальная категория советского уголовного права: Учеб. пособ. – М.: ВЮЗШ МВД СССР, 1989. – 119 с. **15. Мансуров О.А.** Уголовно-правовые меры борьбы с провокацией взятки либо коммерческого подкупа: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – М., 2001. – 215 с. **16. Мастерков А.А.** Уголовно-правовые и криминологические аспекты провокационной деятельности: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Владивосток, 2000. – 184 с. **17. Матузов Н.И.** Актуальные проблемы теории права. – Саратов: Изд-во Саратов. гос. акад. права, 2004. – 512 с. **18. Мельник М.** Провокация хабара як «підводний камінь» підприємництва // Предпр-тво, хоз-во и право. – 2000. – № 3. – С. 47-53. **19. Немировский Э.Я.** Советское уголовное право. Части Общ. и Особ.: Учебник. – Изд. 2-е, изм. и доп. – Одесса: 2-я Гостипогр., 1926. – 363 с. **20. Осипов П.П.** Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций (Аксиологические аспекты). – Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. – 136 с. **21. Пионтковский А.А.** Учение о преступлении по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1961. – 667 с. **22. Прохоров В.С.** Преступление и ответственность. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 136 с. **23. Радачинский С.Н.** Ответственность за провокацию взятки либо коммерческого подкупа: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Ростов-н/Д, 1999. – 188 с. **24. Рыжова О.А.** Уголовно-правовые меры борьбы с провокацией взятки либо коммерческого подкупа: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – М., 2004. – 182 с. **25. Строгович М.С.** Логика: Учеб. пособ. – М.: Госполитиздат, 1949. – 363 с. **26. Уголовное право Украины: Общ. и Особ. части: Учебник / Под ред. Е.Л. Стрельцова.** – Х.: ООО «Одиссей», 2002. – 672 с. **27. Феллов П.А.** Общественная опасность преступного деяния и основание уголовной ответственности. Основные методологические проблемы. – М.: Юрид. лит., 1972. – 151 с.

Надійшла до редакції 05.12.2008 р.